

HACI BAYRÂM-I VELÎ KÜLLİYESİ

Hacı Bayrâm-ı Velî
(ö. 833/1430)

tarafından Ankara'da kurulan külliye.

Ankara'nın en muteber ziyaretgâhı olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin türbesini de bünyesinde barındıran bu tarikat külliyesi, zaman içinde çeşitli onarımlar geçirip ek binalarla donatılan yapı topluluğu tarikatın âsitânesi ve pîr makamı olarak varlığını sürdürmüştür. Âsitânenin meşihati Hacı Bayrâm-ı Velî'nin neslinden gelen postnişinlerin tasarrufunda bulunmuştur. Külliye'nin vakıfları ve iradî padişahlar, hânedan mensupları ve devlet ricâlî tarafından yapılan ilâvelerle arttırılmış, Osmanlı Devleti'ndeki emsali içinde en geniş kapsamlı olan vakıflar arasına katılmıştır.

Külliye'nin bünyesinde yer alan Roma dönemine ait Augustus Tapınağı'nın (Augusteum) Bizans çağında kiliseye, Türk döneminde Akmedrese adıyla eğitim yapısına dönüştürüldüğü bilinmektedir. 1554 yılının Mart ayında Ankara'yı ziyaret eden Hans Dernschwam tapınağın içinde on hücre bulunduğunu kaydetmektedir. 1832 dolaylarında yapıyı görmüş olan Charles Texier'nin seyahatnâmesinde yer alan gravürde tapınağın birtakım binalarla kuşatıldığı, girişin iki yanında yükselen sofalarda da Osmanlı dönemine ait mezar taşlarının bulunduğu dikkati çekmektedir. XX. yüzyıl başlarına ait fotoğraflarda yapının içinde de bazı mezarların mevcut olduğu görülür. Bu tapınak, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hemen yanı başında kurduğu tekkenin hazîresiyle kuşatılmış ve tesisin bir parçası haline gelerek günümüze kadar kısmen de olsa korunabilmiştir.

Külliye'nin merkezini teşkil eden ve aynı zamanda tekkenin tevhidhânesi olarak kullanılan caminin kaynakların çoğunda 831'de (1427-28), bazılarında ise 828'de (1425) inşa ettirildiği ileri sürülmektedir. Ancak binanın zemini altındaki halvethânelerin, caminin inşasından önce 1393 dolaylarında Ankara'ya dönerek irşad faaliyetine başlayan Hacı Bayrâm-ı Velî ile ilk dervişleri tarafından kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, aynı yerde bugünkü camiye göre daha ufak boyutlu bir mescid-tevhidhânenin bulunması gerektiğini düşündürmektedir. Külliye'nin özünü teşkil eden tekkenin kuruluşu da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Ankara'ya dönüşü ve "neşr-i tarîk" a başlaması ile

bağlantılı olmalıdır. Altında halvethânelerin bulunduğu bir mescid-tevhidhâne ile bunun çevresinde zâviye ölçeğinde mütevazî bir tekkeyi oluşturan birtakım birimlerin Hacı Bayrâm-ı Velî tarafından XV. yüzyılın ilk çeyreği içinde yaptırılmış olduğu kabul edilebilir. Daha sonra aynı yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında inşa edilen bugünkü cami ile birlikte, bu dönemde Hacı Bayrâm-ı Velî'nin çevresinde oluşan kalabalık mürid topluluğunu hesaba katarak geniş kapsamlı bir tarikat merkezinin mimari programında yer alması gereken derviş hücreleri, selâmlık, mutfak-kiler-taamhâne birimleri, misafirhane, harem, hamam gibi diğer yapıları da tasarlanmış olduğu söylenebilir.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin vefatından sonra kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmiş, zaman içinde türbe ile caminin doğu yönünde Augustus Tapınağı'nın içinde ve çevresinde, bir de külliye'nin kuzeybatı yönünde iki hazîre teşekkül etmiştir. Türbenin kible yönünde yer alan ve en azından Osmanlı döneminin sonlarında muvakkithâne görevini ifa ettiği bilinen yapının hangi tarihte, kimin tarafından ve ne amaçla inşa ettirildiği tam olarak belli değildir. Söz konusu yapı günümüzde Hacı Bayram Camii'ni Yaşatma Derneği olarak kullanılmaktadır. Külliye'nin bünyesinde yer alan medresenin de kuruluş tarihi bilinmemektedir. Bu tesis, bir zamanlar Augustus Tapınağı'nın içinde faaliyet gösteren Akmedrese'nin devamı olmalıdır.

Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'nin kuruluşundan Cumhuriyet dönemine kadar geçirmiş olduğu değişimler ve onarımlar henüz bütünüyle aydınlatılamamıştır. Ancak mevcut kitâbelerden, birtakım mimari ve süsleme özelliklerinden, ayrıca kaynaklardan bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Evliya Çelebi caminin Mimar Sinan'ın eseri olduğunu söylemekte, aynı iddia Ch. Texier tarafından tekrar edilmektedir. Ernest Mamboury ile M. Orhan Bayrak ise yapının XVI. yüzyılda Sinan tarafından onarıldığını ileri sürmekte, Mamboury minarede gözlenen zarif oranları da ona mal etmektedir. Ancak caminin Mimar Sinan tarafından tasarlanmış ya da XVI. yüzyılda yenilenmiş olması imkânsızdır. Çünkü hemen bütünüyle tuğladan inşa edilen cami Ankara'ya has mahallî bir mimari geleneğe bağlanmaktadır. Ayrıca tasarımının ana hatları XV. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında, yani Sinan'ın doğumundan en az elli yıl önce, mihrapla minber ve kalem işi bezemeleri ise XVIII.

yüzyıl başlarında şekillenmiştir. Bu arada Ankara'da Mimar Sinan'ın günümüze ulaşmış tek eseri olan ve döneminin klasik üslubunu yansıtan 973 (1565-66) tarihli Cenâbî Ahmed Paşa Camii ile Hacı Bayrâm-ı Velî Camii arasında hiçbir benzerlik bulmak mümkün değildir. Mimar Sinan'ın eserlerinin dökümünü veren tezkirelerde Hacı Bayrâm-ı Velî Camii'nin adı geçmediği gibi bu iddiayı destekleyen hiçbir belge de bulunmamaktadır. Diğer taraftan Ankara'nın Türk dönemine ait bütün kitâbelerini derlemiş olan Mübârek Galib'in kısmen okunabilen metnini verdiği Arapça bir kitâbede, yalnızca minarenin Muhammed b. Ebû Bekir el-Hemedânî adında bir mimar tarafından yenilendiği belirtilmekte, ancak bu yenilenmenin tarihi tesbit edilememektedir. Kitâbenin tarihsiz olması ya da tarih ibaresinin okunamamış olması söz konusudur. Günümüzde nerede bulunduğu bilinmeyen bu kitâbe Mamboury, Akok ve Bayrak gibi bazı müelliflerce yanlış yorumlanmış, bütün caminin tasarımı kitâbede adı geçen mimara mal edilmiştir. Cami kitesinden tamamen bağımsız olarak türbenin güneydoğu köşesinde yükselen minarenin, camiden kısa bir süre sonra inşa edilmiş olan türbeden bile daha sonra yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu arada Ekrem Hakkı Ayverdi'nin işaret ettiği gibi söz konusu minarenin sadece selâtin camilerinin minarelerine has bir ayrıcalık olan iki şerefe ile donatılmış olması dikkat çekicidir. Bu husus, Osmanlılar'ın Hacı Bayrâm-ı Velî'ye duydukları büyük saygı ile açıklanabileceği gibi minarenin bizzat bir padişah tarafından ilâve ettirilmiş olması ihtimalini de hatıra getirmektedir.

Caminin geçirmiş olduğu iki önemli onarımdan ilki III. Ahmed döneminde, tekkenin o tarihteki postnişini Şeyh Mehmed Baba tarafından 1126 (1714) yılında gerçekleştirilmiştir. Harimin batı yönünde çıkıntı yapan fevkanî mahfilin kible cephesindeki iki kitâbe tarafından belgelenen bu onarımın oldukça geniş kapsamlı tutulduğu söylenebilir. Bu sırada harimin kuzeyindeki fevkanî mahfilin kemerler üzerinde batıya doğru genişletildiği, ayrıca mihrabın, minberin ve harimdeki süslemenin de yenilendiği anlaşılmaktadır. Külliye'nin tarihçesiyle ilgili kaynakların bir kısmında caminin III. Mustafa devrinde de (1757-1774) bir onarım geçirdiği ileri sürülmektedir. Ancak bu husus ne belgeler ne de yapının mimari ve süsleme özellikleriyle kanıtlanabilmiştir. İkinci onarım ise 1940-1941 yıllarında Va-

kıflar Genel Müdürlüğü tarafından ve mimar Alâeddin Bey eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu onarımda yapının planı ve üst yapısı büyük ölçüde korunmuş, ancak son cemaat yerinde ve batı cephesinde değişiklikler meydana gelmiş, ayrıca cephelerdeki doku ve ayrıntılar aslına sadık kalınmaksızın yenilenmiştir. Daha sonra 1960'larda vuku bulan diğer bir onarımda da caminin giriş (kuzey) cephesinde yapının mimari kimliğine ters düşen oldukça bilinçsiz değişiklikler yapılmıştır.

Külliyenin diğer binalarının geçirmiş olduğu onarım ve değişimlere ilişkin şu tespitler yapılabilmektedir: Texier'nin seyahatnâmesinde yer alan bir gravürde, caminin batı yönünde tekke müştemilâtına ait yapının tepe pencerelerinde, aynı yöndeki fevkanî mahfil çıkmasını taşıyan kaş kemerlerin benzerlerinin kullanıldığı dikkati çekmekte, bu husus binanın 1126 (1714) onarımı sırasında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan bugün mevcut olmayan cümle kapısının özellikleri II. Mahmud döneminin (1808-1839) sonlarında veya Abdülmecid döneminin başlarında yenilendiğini gösterir. Tekke şeyhlerinin ikamet ettiği, halk arasında "şış konağı" olarak anılan harem binasını en son III. Mehmed Tayyib Baba XX. yüzyılın başlarında yeniden inşa ettirmiş, ayrıca annesi Nezihe Hanım için bir çeşme yaptırmıştır.

Türbenin bünyesinde, asıl türbenin batı yönünde yer alan çatı ile örtülü bölümde küçük bir kütüphanenin teşekkül ettiği bilinmektedir. Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılını takip eden dönemde caminin batısındaki tekke birimlerinden harem binası, cümle kapısı, Nezihe Hanım Çeşmesi, medrese ve hazîre ortadan kaldırılmış, mezar taşları Ankara'nın diğer hazîrelerine nakledilmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi'nde bulunan değerli ahşap kapılar 1932'de Ankara Etnografya Müzesi'ne taşınmıştır. Türbe 1947'de, Müzeler Genel Müdürlüğü ve Türkiye Anıtlar Derneği tarafından arkeolog Mahmut Akok'un denetimi altında esaslı bir onarıma tâbi tutulmuş, içindeki ahşap aksam ve kalem işleri tamamen yenilenmiştir. Bu arada türbenin batı yönünde yer alan ve zamanla içi Hacı Bayrâm-ı Velî neslinden gelen postnişinlerin kabirleriyle dolan çatılı giriş bölümü de yıktırılmıştır. Böylece bir yandan külliye'nin en önemli iki binası olan cami ile türbe ihya edilirken söz konusu yapı topluluğunun diğer birçok unsuru tarihe karışmış, ayrıca son yıllarda gerçekleştirilen çevre düzenlemeleri sırasında külliye'yi kuşatan eski mahalle dokusunun son izleri de silinmiştir. Bugün Hacı Bayrâm-ı Velî Camii ve Türbesi ile muvakkithâne tarihî çevrelerinden tamamen soyutlanmış bulunmaktadır.

Külliyenin Yerleşimi. Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'ni oluşturan yapıların, Osmanlı mimarisinin erken dönemine ait hemen bütün külliyelerde olduğu gibi herhangi bir simetri eksenine riayet etmesizin ancak aralarındaki fonksiyon ilişkileri doğrultusunda arsaya dağıldıkları gözlenmektedir. Fonksiyon şeması açısından bu yapı topluluğunun merkezini oluşturan cami arsanın doğu sınırında yer alır. Binanın güneydoğu köşesi, yaklaşık 40 derece bir açı ile Augustus Tapınağı'nın "pronaos"unu (ön revak) batı yönünde sınırlayan "ante" (köşe ayağı) duvarına sapanmaktadır. Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi caminin mihrap duvarına bitişiktir. Kubbeli olan asıl türbenin batı cephesi boyunca uzanan ve bugün mevcut olmayan ahşap çatılı bölüm de kuzey yönünde caminin mihrap duvarı ile sınırlıydı. Aynı bölüm, asıl türbenin güney duvarından sonra bir miktar daha ilerlemekte, bu yönde teşkil ettiği çıkıntı ile türbenin güneydoğu köşesinde yükselen minare arasında kalan saha bir duvarla güney yönünde sınırlandırılmış bulunmaktaydı. Cenazelik olarak kullanılan bu kesimde tekke şeyhlerinin ve mensuplarının naaşlarının

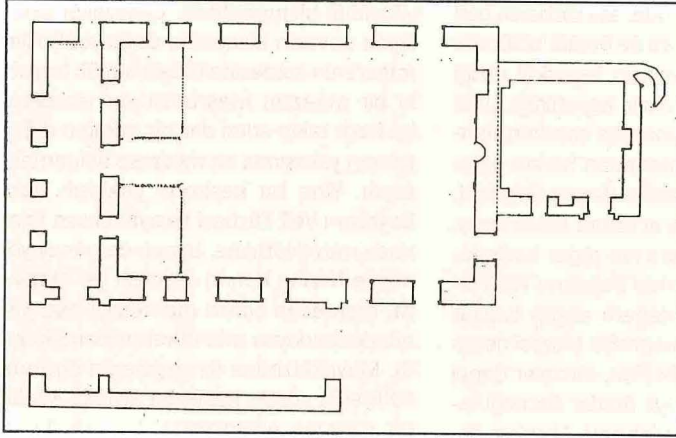
yıkandığı bilinmektedir. Cenazeliği sınırlayan duvarın hizasında doğu yönünde, minarenin kaidesine bitişik küçük boyutlu bir müezzin meşrutası yer almakta, bu hattı takip eden dar bir sokağın diğer (güney) yakasında da medrese bulunmaktaydı. Yine bu kesimde yaklaşık Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi ile aynı eksen üzerinde muvakkithâne, bunun da güney yönünde Nezihe Hanım Çeşmesi yer almakta, çeşmeden sonra medreseyi batı yönünde sınırlayan avlu duvarı uzanmaktaydı. Muvakkithâne ile çeşmenin önünde külliye'nin cümle kapısının açıldığı küçük bir meydan uzanmakta, bu meydanın karşı (batı) yakasında ise harem binası yükselmekteydi. Daha önceki harem binasının bu yapının batısında yer aldığı ve külliye arazisinin bu yönde Hükümet caddesine kadar uzandığı bilinmektedir. Haremin kuzey yönündeki bahçeyi sınırlayan duvarla Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi'nin önündeki çatılı bölüm arasına külliye'nin cümle kapısı yerleştirilmiştir.

Cümle kapısından girildiğinde sağda Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi ile cami, karşıda caminin kitlesinden batıya doğru taşan fevkanî mahfilin altındaki kemerli geçitle solda (batıdan) buna bitişen, külliye'nin imareti olması muhtemel yapı görülmekteydi. Fevkanî mahfilin altındaki kemerli geçitten caminin kuzeyindeki avlu'ya ve hazîreye ulaşıldığı gibi, imaret olması muhtemel yapının arkasında yer alan ve batıya doğru ilerleyen üstü açık diğer bir geçide de varılmaktaydı. Bu geçidin üzerinde imaretin sırasında tekkenin selâmlık dairesiyle birlikte muhtemelen dervişler ve misafirlere mahsus ikamet birimleri sıralanmaktaydı. Şadırvan da bu yöneydi. Külliye'nin hazîresi iki bölüme ayrılmıştı. Daha büyük olan ve daha eski tarihli mezarları barındırdığı anlaşılan bölüm cami ile Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi'nin arkasında (doğusunda), Augustus Tapınağı'nın çevresinde ve içinde yapılmakta, nisbeten yakın tarihli mezarların bulunduğu diğer bölüm ise caminin kuzeyinde yer almaktaydı.

Cami ve Halvethâneler. Caminin mimari özellikleri incelenirken 1940-1941 onarımından önceki durumu esas alınmalıdır. Duvarların alt kesimi moloz taş, üst kesimi ahşap hatıllı tuğla örgü ile meydana getirilmiş, yapı alaturka kiremit kaplı bir kırma çatı ile örtülmüştür. Binanın kuzeyinde enine dikdörtgen planlı (13,45 x 3,10 m.) kapalı bir son cemaat yeri bulunur. Üst katı fevkanî mahfil tarafından işgal edilmiş ve yapının kitlesiy-

Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'nin Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çekilen bir fotoğrafı (Ankara Ankara, İstanbul 1994, s. 87)

Hacı Bayrâm-ı
Velî Camii
ve Türbesi'nin
planı
(Ayverdi,
Osmanlı
Mi'mârisi II,
rs. 391)

İle kaynaşmış olan son cemaat yerinin batı duvarında bir kapı, doğu duvarında caminin altındaki halvethânelere geçit veren diğer bir kapı, kuzey duvarında da sivri kemerli dört pencere bulunmaktadır. Sivri kemerli pencereler 1940-1941 onarımına aittir. Daha önce bu cephenin nasıl olduğu tesbit edilememekte, ancak Texier'nin gravüründe bu yönde yuvarlak kemerli bir revak seçilmektedir. Son cemaat yerinin doğu kesimindeki merdivenlerden biri fevkanî mahfile, diğeri halvet-hânelere aittir. Son cemaat yerinin güney duvarının ekseninde harime açılan dikdörtgen kapı, bunun yanlarında da aynı şekilde iki pencere yer alır.

Kible ekseninde gelişen dikdörtgen planlı (20,25 x 13,45 m.) harim, çatılı camilerde emsaline az rastlanan geniş ve ferah bir mekândır. Harimi son cemaat yerinden ayrılan kuzey duvarının önünde girişin iki yanında, zemini bir seki ile yükseltilmiş ve ahşap korkuluklarla sınırlanmış bulunan iki mahfil uzanır. Batıdaki müezzin mahfili olarak kullanılmaktadır. Doğu ve batı duvarlarının alt kesiminde dörder pencere ile birer yan giriş vardır. Alt sıradaki pencereler kesme taş sövelerle çerçevelemiş, demir parmaklıklarla donatılmış ve tuğladan sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. Güneyden kuzeye doğru batı duvarında ilk iki pencerenin, doğu duvarında da ilk üç pencerenin üzerine ahşap pervazlı dikdörtgen tepe pencereleri yerleştirilmiştir. Güney duvarında mihrabın yanlarında da aslında aynı düzende ikişer pencerenin tasarlandığı, ancak türbenin inş edilmesi üzerine soldaki (doğudaki) pencerelerden alttakinin iptal edilerek bir nişe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Texier'nin gravüründe bu cephedeki tepe pencereleri diğerlerinden farklı olarak

sivri kemerli gösterilmiştir. Fakat sonradan bunlar da dikdörtgene dönüştürülmüştür.

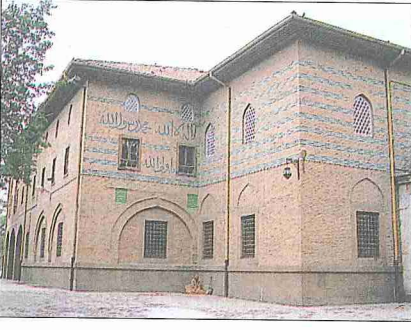
Kuzeydeki mahfillerin üzerinde yer alan fevkanî mahfiller hem son cemaat yerinin üstünde devam etmekte, hem de batı yönüne doğru dikdörtgen planlı (16,15 x 6,68 m.) büyük bir çıkma ile genişletilmiş bulunmaktadır. Ayrıca zemindeki mahfillerin arasındaki kesintiye (giriş eksen) isabet eden küçük boyutlu bir çıkma daha yapılmıştır. Mahfilleri taşıyan kare kesitli ahşap dikmeler nakışlı Bursa kemerleriyle kirşlere bağlanır. Batı yönündeki çıkma, cümle kapısıyla son cemaat yerinin bağlantısını sağlayan geniş kaş kemerlere oturur. Fevkanî mahfilin güney ve doğu duvarlarında ikişer adet, batı duvarında dört, kuzey duvarında da yedi adet ikili pencere grubu teşhis edilir. Bütün bu pencereler dikdörtgen açıklıklı olup ahşap pervazlarla kuşatılmıştır. Batıdaki çıkmanın avluya bakan güney cephesinde çıkmayı taşıyan geniş kemerin iki yanında, caminin 1126 (1714) yılında Hacı Bayrâm-ı Velî'nin neslinden Şeyh Mehmed Baba tarafından tamir ettirildiğini gösteren iki kitâbe levhası konmuştur. Sülûs hattı ile yazılmış olan manzum kitâbelerden sağdaki Türkçe, soldaki Arapça'dır. Kitâbeler tuğladan sivri kemerlerle taçlandırılmış, bu kemerlerin arasına tuğla bir çerçeve içine mermerden yuvarlak bir "mâşallah" levhası yerleştirilmiştir. Daha yukarıda yer alan pencere sıralarının arasında yeşil çiniyle yazılmış celi-sülûs bir kelime-i tevhid çıkmanın bütün cephesi boyunca devam etmekte, alt sıradaki iki pencerenin arasında da aynı türde yazılmış olan "yâ veliyyallah" ibaresi bulunmaktadır.

Camide 1940-1941 onarımı sırasında ve daha sonra meydana gelen değişiklik-

ler şöyle özetlenebilir: Cephelerin malzemesi ve dokusu hemen tamamıyla değiştirilmiş, duvarların alt tarafı kesme taşla örülmüş, cephelerdeki bütün tuğlalar yenilenmiş, bu arada ahşap hatıllar iptal edilerek harimin güney ve batı cepheleleriyle fevkanî mahfil çıkmasının güneye bakan cephesine üç sıra yeşil sırlı tuğladan meydana gelen hatıllar konulmuştur. Kitâbelerin üzerindeki kemerlerle bunların arasındaki "mâşallah" levhası da ortadan kaldırılmıştır. Bütün tepe pencereleri sivri kemerli ve alçı revzenli olarak yenilenmiştir. En önemli değişiklik ise fevkanî mahfil çıkmasının altındaki kemerlerin örülmesi ve bu kesimin harime katılmasıdır. Yapının dış görünümünü olumsuz yönde etkileyen bu tâdilât sırasında kemerlerin içine örülen duvarlarda birer dikdörtgen pencere açılmıştır. Ayrıca kuzey cephesine, kapalı son cemaat yerinin önüne sivri kemerli ve kırma çatılı bir revak eklenmiş, doğu cephesindeki girişler de kesme taştan ve basık kemerli olarak yenilenmiştir. Gerek kuzeye eklenen revakta gerekse bu girişlerde birinci ulusal mimarlık üslûbunun izleri farkedilir. 1960'larda fevkanî mahfil, 1940-1941 onarımına ait sivri kemerli revakın üzerine doğru genişletilmiş, söz konusu revak cephe boyunca devam etmediğinden köşelere betonarme kolonlar dikilerek yapının kuzey cephesine son derece çirkin bir görünüm verilmiştir.

Güney ve kısmen batı cephelerine 1940-1941 onarımında konmuş olan sırlı tuğla hatıllar dışında caminin cephelerinde teşhis edilebilen bezeme unsurları, mahfil çıkmasındaki çini yazılarıyla kitâbelerin arasında bulunan "mâşallah" levhasından ibarettir. Cephelere hâkim olan bu sadeliğe karşılık harimde oldukça zengin bir süsleme programı uygulanmıştır. Harimdeki süslemeleri tavanlarda, kapılarla pencerelerin çevresinde ve minberde bulunan kalem işleri, alt sıradaki pencerelerin üst hizasına kadar duvarları kaplayan çiniler ve mihraptaki alçı bezeme olarak üç grupta toplamak mümkündür.

Harimin ve mahfillerin tavanları ince çitlerle karelere bölünmüş, harim tavanındaki karelerin köşelerine birer çiçek motifli barındıran küçük kareler konmuş, kuzey yönündeki mahfil çıkmasının tavanındaki karelerin merkezine de yaldızlı küçük yarım küreler oturtulmuştur. Alt sırada yer alan pencereler, harim tava-

Hacı Bayrâm-ı Velî Camii'nin güneybatıdan görünüşü - Ankara

nıyla kuzeydeki çıkmanın tavanı, ayrıca harimin, kuzey mahfilinin ve batıdaki mahfil çıkmasının tavanlarındaki göbekler son derece itinalı kalem işlerinin süslediği pervazlarla kuşatılmıştır. Lâcivert, patlıcan moru, koyu yeşil, koyu sarı ve kırmızıyla renklendirilmiş, ayrıca yer yer yaldızlanmış olan bu bezemelerde hançer yaprağı, şakayık, hatâyî, karanfil ve birbirine düğümlenmiş rûmîli şemse gibi klasik Osmanlı üslûbuna bağlanan motifler kullanılmıştır. Harim tavanıyla kuzey mahfilinin tavanındaki göbekler altıgen, batıdaki mahfil çıkmasının tavanındaki göbek ise dikdörtgen biçimindedir. Bunların içi geniş kırık çizgilerin meydana getirdiği, çeşitli yıldızlardan ve çokgenlerden oluşan geometrik kompozisyonlarla doldurulmuştur. Kapılar ve pencereler sülüs hatlı zerendûd kelime-i tevhid ve âyet panolarıyla taçlandırılmıştır. Bazı kaynaklarda caminin kalem işleri XV. yüzyıla, bazılarında da XVI. yüzyıla tarihlenir. Herhangi bir kaynak gösterilmeden bunların, Mimar Sinan'ın dostu olan Ankaralı Nakkaş Mustafa'nın eseri olduğu ileri sürülmektedir. 1714 onarımında eklendiği anlaşılan batıdaki mahfil çıkmasının tavan göbeği söz konusu bezemenin aynı onarım sırasında yapıldığına işaret eder. Bunların yanı sıra tepeler pencerelerinin çevresinde 1940-1941 onarımına ait diğer kalem işleriyle yaklaşık aynı üslûpta, ancak işçiliği çok daha basit olan kalem işleri bulunur. Aynı dönemde bu pencereler alçı revzenlerle donatılmış, ahşap kapı ve pencere kanatlarıyla mahfil korkulukları da yenilenmiştir.

Ahşap minber, klasik üslûbu yansıtan tasarımı ve kalem işleriyle harimin süslemesine uyum sağlamaktadır. Sivri kemerli kapısı, üçgen yan yüzeyleri, dilimli

kemerleri ve sivri külâhı olan köşk kısmı, köşkün altında kalan sivri kemerli geçit ve bunun üzerindeki dikdörtgen pano, tavanlarda ve pencerelerde bulunanların eşi olan nakışlı pervazlarla çerçevelenmiştir. Pervazların kuşattığı yüzeylerde yalancı künde-kârî tekniğiyle meydana getirilmiş geometrik kompozisyonlar görülür. Kapının lentosunda sülüs hatlı zerendûd bir kelime-i tevhid, ajurlu palmetlerin kuşattığı yarım daire biçimindeki alınlığın ortasında da tuğra şeklinde istiflenmiş bir âyet bulunmaktadır. Köşkün altındaki geçitle dikdörtgen panonun üstlerinde kırık kaş kemerli kartuşlar içinde, beyaz zemin üzerine siyahla sülüs hatlı çeşitli dualar yer almakta, korkuluklar geometrik şebekelerden meydana gelmektedir.

Harimin duvarları, alt sıradaki pencereleri taçlandıran âyet panolarının üst hizasına kadar sıra altı tekniğinde kare çini levhalarla kaplıdır. En altta üç sıra lâcivert çini süpürgelik kısmını meydana getirmekte, bundan sonraki çinilerde içleri lâlelerle dolgulanmış dilimli şemseler görülmektedir. Kirli beyaz zemin üzerine soluk mavi ile resmedilen bu motifler, levhaların merkezine ve birleşme noktalarına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. En yukarıda ise yine çiniden yapılmış lâcivert zemin üzerine beyazla sülüs hatlı bir âyet kuşağı uzanır. Bu çinilerden, harimin kuzeybatı köşesindeki müezzin mahfilinde yer alanların 1714 onarımı sırasında Kütahya'da imal edildiği anlaşılmakta, diğerlerinin Cumhuriyet dönemi onarımına ait olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim söz konusu mahfildeki çini yazı kuşağının sonunda, 1714 yılında camiyi tamir ettiren Şeyh Mehmed Baba'ya ait olması muhtemel "ketebüh el-fakir eş-şeyh Mehmed" imzası okunmaktadır. Ayrıca İbrahim Hakkı Konyalı, "Hasan Geliboluvi" şeklinde bir çini ustası imzasının da bulunduğunu kaydeder.

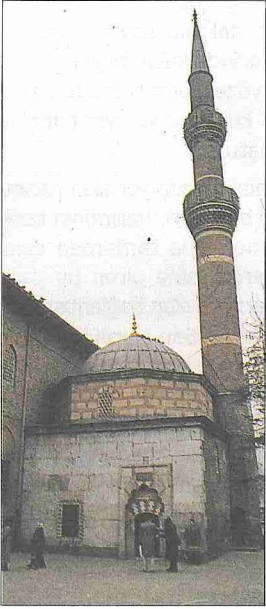
Alçı kalıplama tekniğiyle yapılmış ve pastel renklerle boyanmış olan mihrabın malzemesi, âbidevi boyutları, oranları ve süsleme ayrıntılarıyla Ankara'ya has özellikler sergilemekte, buna benzer örnekler Ankara'da XVII ve XVIII. yüzyıllara ait başka camilerde de rastlanmaktadır. Tavana kadar yükselen mihrap yanlardan ve üstten dört adet kuşakla çerçevelenmiştir. En dıştaki kuşak yanlarda mukarnaslı, üstte ise palmetlidir. İkinci ve dördüncü kuşaklarda kırık kaş kemerli kartuşlar içinde sülüs hatla kelime-i tevhidler, ikincisinde on köşeli yıldız geçmeler

sıralanmaktadır. Çokgen mihrap nişi dört sıra mukarnas dolgulu kavsara ile son bulur. Nişin üzerinde kalan büyük boyutlu dikdörtgen yüzey, birbiri ardınca sıralanan palmetli kuşaklar ve âyet panoları ile doldurulmuştur.

Caminin zemini altında yer alan halvet-hâne (çilehâne) birimleri, hariminin tasarımı ve süslemeleriyle tamamen camii mimarisinin çerçevesine giren bu yapının tekke mimariyle olan bağlantısını somutlaştırmaktadır. Son cemaat yerinin doğu kesiminde yer alan merdivenlerle önce bir tür mescid niteliğindeki mekâna inilir. Bu mekânın batı duvarından abdest alma mahalline, küçük bir mihrabın bulunduğu güney duvarından bu yönde uzanan dar bir koridora geçilmekte, koridorun solunda da (doğusunda) dört adet halvet-hâne sıralanmaktadır. Bunlar, kenarlarının uzunluğu 1,10-1,20 m. arasında değişen, 1,30 m. yüksekliğinde, içinde ancak bir kişinin oturarak ibadet edebileceği küçük birimlerdir. Söz konusu halvet-hâneler, toprak kotunun altında yer alan ve en erken örneklerine Batı Türkistan'da Ahmed Yesevî'nin tekkesinde rastlanan "tahtanı" halvet-hânelerin geleneğine bağlanmaktadır.

Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi, Kütüphane ve Minare. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanı sıra kendisinden sonra gelen şeyhlerden sekiz kişinin gömülü olduğu asıl türbe kare planlı (içten 6,70 x 6,70 m.) ve kubbeli bir birimdir. Kuzey yönünde caminin mihrap duvarına bitişen mekân, diğer üç yönde yaklaşık 1 m. kalınlığındaki duvarlarla kuşatılmıştır. Girişin ve hâcet penceresinin yer aldığı batı duvarı beyaz Afyon mermerinden, güney duvarı ise aynı renkteki kum taşından kesme iri bloklarla örülmüş, doğu (arka) cephesinin alt kesiminde moloz taş örgü, 2 metreden itibaren de iki sıra tuğla ile bir sıra moloz taştan oluşan almasıık örgü kullanılmıştır. Kurşun kaplı kubbe, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla örülmüş olan sekizgen bir kasnak üzerinde yükselmektedir. Kare mekândan kubbeye geçiş mukarnas dolgulu üçgen pandantiflerle sağlanmış, kasnağın içi prizmatik üçgenler kuşağı şeklinde değerlendirilmiştir. Kubbenin ağırlığı kuzeyde caminin mihrap duvarına bitişik olan bir sivri kemerle, diğer üç yönde duvarların içine gömülmüş olan aynı türde kemerlerle zemine aktarılmaktadır. Mahmut Akok kuzeydeki kemeri, caminin yenilenmesinden önce camii harimiyle türbe arasında mevcut bir açıklığın izi olarak yorumla-

HACI BAYRÂM-I VELÎ KÜLLİYESİ

Hacı Bayrâm-ı
Velî Türbesi'nin
batı cephesi

miştir. Nitekim birçok başka tarikat yapısında da ibadet hacimleriyle türbeler arasında, dervişlerin velîlere olan bağlılığından kaynaklanan bu tür doğrudan ilişkilerin kurulmuş olduğu bilinmekte, mihrap duvarının hemen arkasındaki sandukanın Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ait olması da bu ihtimali desteklemektedir. Ancak mihrap duvarının doğu kesiminde yer alan ve türbenin inşa edilmesi üzerine iptal edilerek nişe dönüştürüldüğü anlaşılan pencerenin mevcudiyeti, ayrıca mihrap duvarının eksenleriyle söz konusu açıklığın eksenlerinin çakışmaması, gerek teknik gerekse estetik açısından bu var sayımı imkânsız kılmaktadır.

Türbenin batı cephesi asimetrik tasarımı ile dikkati çeker. Giriş cephenin sağına kaydırılmış, hâcet penceresi de girişin simetriğini oluşturmazacak şekilde cephenin soluna yerleştirilmiştir. Girişi kuşatan dikdörtgen çerçeve cepheden hafifçe taşırılmış ve üç dilimli bir kemerle taçlandırılmıştır. Bu kemer, dört adet mermerle bunların arasında yer alan beş adet ok ucu biçiminde kırmızı taştan meydana gelir. Kapının basık kemerini teşkil eden dokuz adet mermerle kırmızı taş da geçmeli olarak örülmüştür. Türbenin girişinin ayrıntılarında birtakım tasavvufi semboller ifade eden üç, beş, dokuz gibi sayıların kullanılmış olması büyük bir ihtimalle tesadüf eseri değildir. Hâcet penceresinin dikdörtgen açıklığı mukarnaslı sövelerle çerçevelenmiş, mukarnasların arasındaki küçük yüzeylere birbirinden farklı yuvarlak rozetler ve yıldız motifleri konulmuştur.

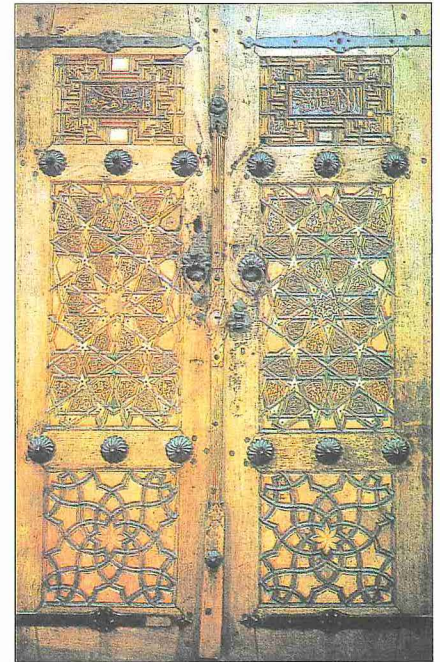
Batı duvarının iç yüzünde girişle hâcet penceresi arasında bir niş, güney duvarının ekseninde dikdörtgen planlı mihrap nişi, aynı duvarın batı kesimiyle kasnağın batı, güney ve doğuya bakan kenarlarında sivri kemerli ve alçı revzenli tepe pencereleri yer almaktadır. Mihrabın beş sıra mukarnasla dolgu kavsarası onarımında yenilenmiştir. Ahşap sandukalar zeminden 50 cm. kadar yükseltilmiş olan bir setin üzerinde sıralanır. Ön sıradaki dört sanduka arasında diğerlerinden daha yüksek tutulmuş ve bir Bayramî tacı ile donatılmış olan en soldaki Hacı Bayrâm-ı Velî'ye aittir. Aynı sırada en sağda yer alan sandukanın baş ucunda, köşeleri mukarnaslar ve helezonî rozetlerle süslü, sütun başlığı görünümünde olan bir şâhidenin üzerindeki sülüs hattı ile yazılmış "târîh-i vefât-ı Edhem Baba, 941" (1534-35) ibaresinden, burada Hacı Bayrâm-ı Velî'nin torunu ve tekkenin postnişini Şeyh Edhem Baba'nın gömülü olduğu anlaşılmaktadır. Sandukaların baş uçlarında duran levhalar tekke ve türbelerin kapatılmasının ardından kaldırılmış, türbede kimlerin gömülü olduğunu bilenler de vefat ettiğinden sandukaların sahipleri unutulmuştur. Ancak Fuat Bayramoğlu, ön sıradakilerden birinin Hacı Bayrâm-ı Velî'nin oğlu Şeyh Ahmed Baba'ya, diğerinin de müridlerinden birine ait olduğunu nakletmektedir.

Asıl türbenin önünde (batı yönünde) yer alan ve son onarımda ortadan kalkan bölüm, gerek Texier'nin gravüründe gerekse eski tarihli fotoğraflarda kısmen görülmektedir. Yaklaşık 3,70 m. derinliğinde olduğu anlaşılan bu birim türbenin batı (giriş) cephesi boyunca uzanmakta ve güneye doğru bir miktar ilerlemekteydi. Gravürde kesme taş örgülü olduğu görülen duvarların fotoğraflarda ahşap kaplama ile örtülmüş bulunduğu dikkati çeker. Batı ve güney yönlerinde dikdörtgen açıklıklı ve parmaklıklı geniş pencereler bulunmaktadır. Alaturka kiremitlerle kaplı olan ahşap çatısı kubbenin eteğinden başlamakta ve mihrap duvarının hizasına kadar ilerleyen geniş bir saçakla sona ermekteydi. Aslında türbenin giriş bölümü olarak tasarlanmış olması gereken bu mekâna daha sonra, muhtemelen asıl türbe hariminin dolmasını müteakip Hacı Bayrâm-ı Velî soyundan gelen âsitâne şeyhleri defnedilmiş, zaman içinde burası da türbeye dahil edilmiştir. Son olarak III. Mehmed Tayyib Baba'nın (ö. 1920) defnedildiği bu bölümdaki kabirler onarım sırasında başka yerlere taşınmıştır. Türbenin kapısı ile hâcet penceresinin

süslemesine gösterilmiş olan itina dikkate alındığında yapının giriş cephesini tamamen gizleyen bu bölümün sonradan eklendiği ortaya çıkar. Türbenin ahşap kanatlarına dair aşağıda temas edilen bazı gözlemler bu bölümün II. Bayezid dönemine ait olduğunu düşündürmektedir.

Türbenin en ilginç bezeme unsurları, halen Ankara Etnografya Müzesi'nde teşhir edilen ahşap kapı kanatlarıdır. Bu kanatlardan biri batıdaki giriş bölümüne açılan dış kapıda, diğeri türbe harimine açılan iç kapıda yer almaktaydı. Dış kapıya ait olan kanatlarda düz yüzeyli derin oyma tekniğiyle, XII ve XIII. yüzyıllardaki Selçuklu ahşap oymacılığının özelliklerini devam ettiren bezemeler yapılmıştır. Türbenin mimarisi gibi II. Murad dönemine ait olduğu anlaşılan bu kanatlarda rûmili kuşakların çerçevelediği yüzeylerin ortasına, rûmillerle dolgulanmış ve sa'ibeklerle donatılmış yuvarlak şemşeler konmuş, bunların üstündeki dikdörtgen panolar içine Selçuklu neshiyle Hz. Peygamber'e ithaf edilen Arapça bir beytin mısraları yazılmış, şemşelerin altında kalan dikdörtgen panolara da küfî hatlı mısralar yerleştirilmiştir. Gerek hat panolarının gerekse binilerin zeminleri rûmillerle bezelidir. Ahşap bezemenin ara-

Hacı Bayrâm-ı Velî Camii'nin iç kapı kanatları (Ankara Etnografya Müzesi, Envanter, nr. 80/4)

sında dövme demirden mâmul kabara-
lar ve pullar bulunmaktadır.

İç kapıda duran kanatlar ise yalancı künde-kârî ve ahşap üzerine kakma tek-nikleriyle meydana getirilmiş olup son derece ince bir işçiliğe sahiptir. II. Murad döneminden ziyade II. Bayezid dönemi-nin özelliklerini sergileyen, Amasya'da II. Bayezid'in 891 (1486) yılında tamamlan-an camisinde benzerlerine rastlanan bu kanatların yüzeyi bezemesiz kayıtlarla üç panoya ayrılmıştır. Üstte yer alan enine dikdörtgen panolarda, içleri ahşap kak-malarla bezeli dik hatlı küçük parçalar-dan oluşan bir çerçeve içinde, "İyi bilin ki Allah dostları için korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir" meâlindeki âyet (Yûnus 10/62) sülûs hattıyla yazılmıştır. Ortada yer alan dikey konumdaki pano-lar kompozisyonun en girift ve bezeme-nin en yoğun olduğu bölgelerdir. Merkez-deki on köşeli yıldızlardan dağılan hatla-rın kesişmesi sonucunda baklavalardan, beş kollu yıldızlardan ve kaz ayağı motif-lerinden oluşan geometrik bir taksimat elde edilmiş, parçalardan bazıları ahşap kakma, bazıları da kemik kakma ile be-zenmiştir. Bezemesiz olan kemik kakma-ların merkezlerine küçük yeşim taşları kakılmıştır. Rûmîli bezeme dolgularının yanı sıra baklavalardan dördüne ahşap kakma tekniği ve ma'kûlî hatla kelime-i tevhid yazılmıştır. En altta kalan kare panolar diğerlerine oranla daha yalın olup bunların yüzeyi, merkezdeki sekiz kollu yıldızdan dağılan bir geometrik kom-pozisyonla doldurulmuştur. Düşey çubuk-larla bezeli biniler de oldukça sadedir. Yatay kayıtlarda helezonî yivlerle süslü üçer adet bronz kabara görülür.

Türbe ile çağdaş olduğu anlaşılan ka-natların sonradan eklenen giriş bölümü-nün kapısında, XV. yüzyıl sonlarına veya XVI. yüzyıl başlarına tarihlenebilen kanat-ların ise türbenin asıl girişi olan iç kapıda yer alması ancak şöyle açıklanabilir: Bū-yük bir ihtimalle II. Bayezid döneminde türbenin batısına mâlum giriş bölümü eklenmiş, bu arada türbe ile çağdaş olan kapı kanatları ek bölümün kapısına (dış kapıya) taşınmış, yerlerine yeni yaptırılan kanatlar konulmuştur. İç kapıya konan kanatların ihtişamı bunların ancak bir padişah tarafından hediye edilebileceği-ni düşündürmektedir. Ayrıca türbenin gü-neydoğu köşesinde yükselen ve selâtin camilerinin minareleri gibi iki şerefeli ol-ması ile dikkatî çeken minarenin bu sıra-da II. Bayezid tarafından inşa ettirilmiş olması da muhtemeldir. Bu hükümdarın

tasavvufa olan meyli ve tarikat ehline gösterdiği yakınlık bu ihtimali güçlendir-mektedir.

Türbenin içinde görülen kalem işleri 1947 onarımında, Konya'da Mevlânâ Tür-besi ile Bursa Yeşilcami'deki kalem işleri esas alınmak suretiyle tamamen yenilen-miştir. Kubbeyi taşıyan kemerler yalancı sornaki boyama ile bezelidir. Ortasında mihrabın bulunduğu güney duvarı dışın-da kalan duvarların ekseninde stilize çi-çeklerle dolgulu serviler, yanlarda rûmî dolgulu kandil motifleri yer alır. Prizmatik üçgenler kuşağındaki yüzeyler çerçeve içine alınarak içleri rûmîli ve çiçekli küçük süsleme unsurlarıyla doldurulmuştur. Kubbenin eteğinde alttaki çiçekli, üstte-ki rûmîli olmak üzere iki kuşak arasında birbirine düğüm motifleriyle bağlanan yuvarlak madalyonlar ve uçları yarım da-ire kemerlerle son bulan dikdörtgen kar-tuşlar birbiri ardınca sıralanır. Kartuşla-rın içine sülûsle "Lâ ilâhe illallâhü'l-meli-kü'l-hakkü'l-mübîn" ve küfî ile "Muham-medün Resûlullah sâdiku'l-va'di'l-emîn" ibareleri yazılmış, madalyonların içine ise küfî ile altı defa tekrar edilen "Allah" ve "Muhammed" kelimelerinden oluşan bir kompozisyon konmuştur. Kubbenin yü-zeyinde, aralarında palmeler meydana getiren tahrirli rûmîler, irili ufaklı şaka-yıklar ve küçük çiçeklerden oluşan oldukça girift bir kompozisyon görülür. Kalem işlerinde kullanılmış olan başlıca renkler kırmızı, lâcivert, mavi ve beyazdır.

Külliyenin küçük kapsamlı kütüphane-si için bağımsız bir binanın tasarlanma-dığı, kitapların türbenin batısındaki bö-lümde yer alan ahşap dolaplarda muha-faza edildiği bilinmektedir.

Kesme taş örgülü çokgen minare kai-desinin beş kenarı türbenin kitlesinden dışarı taşmaktadır. Kaş kemerli minare girişi batıya bakan kenardadır. Kaideden silindirik biçimindeki gövdeye geçiş tuğla örgülü üçgen yüzeylerle sağlanmıştır. Gövdenin tuğla örgüsü içinde, bir tanesi iki şerefe arasında olmak üzere toplam dört adet kesme taş hatlı görülür. Altta-ki ikisinin yüzeyi üçgenlerle bezelidir. Kes-me taştan yalın korkulukların çevrelediği şerefelerin altında tuğladan testere dişi dolgular bulunmaktadır. Koni biçiminde, kurşun kaplı ahşap bir külâhla son bulan minarenin ilk şerefeden yukarısı geç ta-rihli onarımlarda yenilenmiş olsa gerek-tir.

Diğer Birimler. Caminin batısında yer alan tekke birimleri içinde yalnızca

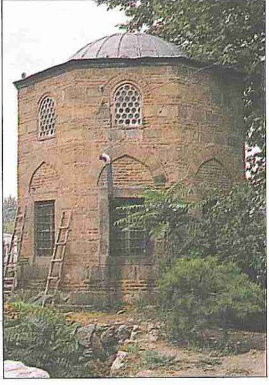
camiiye en yakın olan bir tanesi, gerek Texier'nin gravüründe gerekse XIX. yüz-yılın sonlarına ve XX. yüzyılın ilk çeyreği-ne ait fotoğraflarda görülebilmektedir. Kuzeydoğu köşesi, fevkanî mahfil çıkma-sını taşıyan geçidin güneybatı köşesin-deki pâyeye bitişen bu yapının asıl fonk-siyonu kesin olarak tesbit edilememiştir. Ancak son postnişin Şeyh Şemseddin Efendi'nin kardeşi olan Fuat Bayramoğ-lu, bu yapının tekkenin son faaliyet yılla-rında tahıl ambarı olarak kullanıldığını, Hacı Bayrâm-ı Veli evkafından olan Hasa-noğlan köyünden gelen hububatın bura-da depolandığını belirtmiştir. Bu bilgiden hareketle söz konusu binanın mutfak, kiler, ambar ve yemekhâne birimlerinden oluşan imaret bölümü olduğu ileri sürü-lebilir.

Texier'nin gravüründe bu binanın kes-me taş duvarlı ve üzerinin alaturka kire-mit kaplı bir kırma çatı ile örtülü olduğu görülür. Düşey eksenlere ikili gruplar ha-linde yerleştirilmiş pencerelerden cami-ye bakan doğu cephesinde dört, güney cephesinde iki adet mevcuttur. Alt sıra-daki pencereler almaşık örgülü sivri ke-merler, daha dar olan tepe pencereleri ise kaş kemerlerle taçlandırılmıştır. Ek-rem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı 1925'-lere ait bir fotoğrafta ise yapının cephe-sinde, zaman içinde vuku bulan onarım-lar sonucunda olumsuz değişimler mey-dana gelmiş olduğu dikkati çeker. Alt sı-radaki pencerelere ahşap pervazlar ko-narak kemer aynaları örülmüş, tepe pen-cereleri de bütünüyle örülerek iptal edil-miş ve cephe sıvanmıştır.

Bu yapının batısında kalan diğer tekke birimlerinin mimari özelliklerini aydınla-tacak herhangi bir belge bulunmamak-tadır. Bunların, Ankara'nın geleneksel si-vil mimarisinde kullanılan kerpiç ve ah-şap gibi malzemelerle inşa edilmiş mü-tevazi yapılar olduğu tahmin edilebilir.

Muvakkithâne (İsmail Fâzıl Paşa Türbesi). Planı ve kitlesiyle tamamen Osmanlı türbe-lerinin özelliklerini yansıtan muvakkithâ-ne sekizgen planlı ve kubbeli bir yapıdır. Sekizgenin kenarları dışarıdan yaklaşık 2,50 m. uzunluğundadır. Duvarların ka-setli almaşık örgüsü bir sıra kesme taşla üç sıra tuğladan oluşmakta, taşlar dikey konumdaki tuğlalarla kuşatılmış bulun-maktadır. Batı cephesinin eksenindeki basık kemerli giriş sivri kemerli bir nişin içine alınmıştır. Kibleye bakan kenarda sivri kemerli mihrap, bunun sağındaki (gü-ney) kenarda bir dolap nişi, geriye kalan

HACI BAYRÂM-I VELÎ KÜLLİYESİ

Hacı Bayrâm-ı
Velî Külliyesi'nin
muvakkithanesi
(İsmail Fazıl
Paşa Türbesi)

beş kenarda ise duvarların alt kesiminde dikdörtgen açıklıkları mermer sövelerle çerçevelemiş, demir parmaklıklarla donatılmış ve sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmış birer pencere yer alır. Hafifletme kemerleri iki renk mermerle örülmüştür. Girişin bulunduğu kenarla bunun yanlarındaki kenarlar dışında kalanlarda sivri kemerleri içeriden kubbe eteğine teğet olan revzenli birer tepe penceresi bulunmaktadır. Kasnaksız, doğrudan duvarlara oturan basık kubbe dışarıdan kurşunla kaplanmış, içeriden duvarlarla birlikte sıvanmıştır. XX. yüzyılın başlarına ait fotoğraflarda kubbenin alaturka kiremitlerle kaplı, basık sekizgen prizma biçiminde bir çatı altına alınmış olduğu görülmektedir. Bu çatı muhtemelen XIX. yüzyıla ait bir onarımda konulmuştur.

Muvakkithânenin mimarisi ve özellikle içinde bir mihrap bulunması buranın aslında türbe olarak tasarlanmış olabileceğini, ancak bilinmeyen bir sebepten ötürü sonradan muvakkithâneye dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından XVIII. yüzyıla tarihlenen bu yapının başlangıçta devlet ricâline, Bayramiyye tarikatının mensubu veya muhibbi bir kişinin türbesi olmak üzere inşa ettirilmesi de ihtimal dahilindedir.

Medrese. Hakkında hiçbir belge bulunmayan medrese Fuat Bayramoğlu'nun hatırladığı kadarıyla açık avlulu, basit bir yapı idi. Avlunun çevresinde ahşap dikmeli bir sundurma, bunun gerisinde de duvarları kerpiç ve üstleri çatı ile örülmüş hücreler sıralanmaktaydı.

Cümle Kapısı. Doğu yönünde Hacı Bayrâm-ı Velî Türbesi'nin önündeki ahşap ek bölüme, batı yönünde ise harem bahçesini külliye ana avlusundan ayıran duvara yaslanmakta ve cami-tevhidhânenin batısındaki fevkanî mahfilin altındaki kemerle yaklaşık aynı eksen üzerinde yer almaktaydı. Kapıyı yanlardan kuşatan kare kesitli ahşap dikmelerin üzerinde bir ahşap lento, bunun da üzerinde kavisli ve dalgalı bir saçak bulunmaktaydı. Açıklığın üst köşeleri çeyrek güneş motifleriyle dolgulanmıştı. Cümle kapısının saçağı, İstanbul'da Bâb-ı Seraseri'nin günümüzde mevcut olmayan 1827 tarihli Nizâmiye Kapısı ve Bâbü'lî'nin Alay Köşkü'ne bakan 1259 (1843) yılında yenilenen kapısındaki saçaklarla büyük benzerlik göstermekteydi. Ancak Hacı Bayrâm-ı Velî Külliyesi'nin cümle kapısı İstanbul'daki bu örneklerle karşılaştırıldığında ve ayrıntıları ile çok daha mütevizdir. Gerek bu benzerlik gerekse köşelerdeki güneş motifleri, söz konusu kapının II. Mahmud döneminin sonlarında veya Abdülmecid döneminin başlarında nihai şeklini almış olduğunu kanıtlamaktadır.

Harem. Son dönem Ankara konaklarının özelliklerini gösteren harem binası, duvarları kesme taş örgülü bir zemin katta oturan hımsız duvarlı iki kattan oluşmaktaydı. Eski fotoğraflarda yapının ancak doğu cephesi görülebilmekte, simetrik bir tasarımın hâkim olduğu bu cephenin gerisinde iç sofalı (karnı yarık) bir plan şemasının bulunduğu tahmin edilmektedir. Zemin katın köşeleri çıkıntılı taşlarla örülmüş, doğu cephesinin ekline dikdörtgen açıklıklı kapı ile bunun yanlarına basık kemerli ikişer pencere yerleştirilmiştir. Pencere alt hizasında bulunan silme, kapı sövesine saplanmakta, kapının üzerinde, muhtemelen zemin katın eksenindeki taşılığı aydınlatan enine dikdörtgen bir tepe penceresi bulunmaktadır. Birinci katın ortasında sofaya tekabül ettiği anlaşılan bölüm içerlek tutulmuş, yanlarına çıkmalı odalar yerleştirilmiş, bu kattaki dikdörtgen giyotin pencereler sürme kafeslerle donatılmıştır. Çıkmalar taştan konsollara oturmakta, cephe kısa bir saçakla son bulmaktadır. Duvarları sıvanmamış olan ve tavan arası gibi kullanıldığı bilinen ikinci kat yalnızca birinci kat sofasının üzerine isabet eder.

Nezihe Hanım Çeşmesi. Eski fotoğraflardan görülebildiği kadarıyla ampir (empire) üslubunu yansıtan bu çeşmenin cephesi iki yandan pilastrlarla kuşatılmış ve basık kemerli bir alınlıkla taçlandırılmıştı. Yüzeylerinin karelere bölündüğü, pilastrların üzerinde korint veya kompozit türde başlıkların yer aldığı, alınlığın iki yanında da üstlerinde küreler bulunduğu, kupa biçiminde süsleme unsurlarının

yükseldiği seçilmektedir. E. Mamboury çeşme cephesinde çini bezemenin bulunduğunu kaydetmiştir. Bunlar büyük bir ihtimalle, birinci ulusal mimarlık üslubunun gelişmesine paralel olarak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kütahya'da üretilen ve klasik dönem Osmanlı çinilerinin motiflerini tekrar eden çinilerden olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

- H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1992, s. 26; Ch. Texier, *Asie mineure*, Paris 1862, s. 482, 485, plan 47; Bursalı Mehmed Tâhir, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, İstanbul 1341, s. 6; Mübarek Galib, *Ankara*, İstanbul 1925-28, I, iv. 22-30; II, 41; E. Mamboury, *Ankara: Guide touristique*, Ankara 1934, s. 221-224, 246-248; İ. Hakkı Konyalı, *Ankara Abidelerinden Karacabey Mamuresi, Vakfıyesi, Eserleri ve Tarihi*, İstanbul 1943, I, 48-49; a.mlf., *Ankara Camileri*, Ankara 1978, s. 39-43; Nurettin Can Güleli, *Ankara: Tarih ve Arkeoloji*, Ankara 1948, s. 118; Oktay Aslanapa, *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul 1949, s. 70 vd.; Hamit Zübeyir Koşay - Mahmut Akok, *Oğüst (Augustus) Mabedi-Hacı Bayram Camii ve Türbesi Kılavuzu*, Ankara 1956, s. 13-16; Tuncer Güven, *Ankara'da Osmanlı Devri Mimari Anıtları* (lisans tezi, 1969), İÜ Ed.Fak., s. 13-18, 35-36, 40; Semavi Eyice, "Ankara'nın Eski Bir Resmi", *Atatürk Konferansları IV*, Ankara 1971, s. 61-124; Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1971, s. 66-69, 114-116, 119; a.mlf., "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri: Die Holztechniken der Seldschuken und Beylikler Periode in Anatolien", *STY*, III (1970), s. 145-146; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi II*, s. 232-243; *Türkiyede Vakıf Abideleri ve Eski Eserler*, Ankara 1972, I, 352-358, 435; Belkıs Birkan, *Ankara Camilerinde Mihrablar* (lisans tezi, 1972), İÜ Ed.Fak., s. 19-20; Gülizar Tezşüren, *Ankara Camilerinin Minberleri* (lisans tezi, 1972), İÜ Ed.Fak., s. 56-60; M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. 56-57; Şerare Yetkin, "Kütahya Dışındaki Kütahya Çinileri ile Süslü Eserler", *Kütahya: Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan*, İstanbul 1982, s. 90, 104; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Velî: Yaşamı-Soyu-Vakfı*, Ankara 1989, I, 22, 91; a.mlf., "Hacı Bayrâm-ı Velî Camiine Dair", *Ülûs*, Ankara 31.5.1949; Beyhan Karamağaralı, "Ereğli Şeyh Şihabü'd-din Sühreverdî Külliyesi Kazısı", *VII. Vakıf Haftası : 5-7 Aralık 1989*, Ankara 1990, s. 258, 268; a.mlf., "Hacı Bayram Zaviyesi", *I. Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildirileri : 8-9 Mart 1990*, Ankara 1991, s. 91-101; İ. Ateş, "Hacı Bayrâm-ı Velî Vakfı ile İlgili Üç Yeni Belge", a.e., s. 20-31; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*, Ankara 1991, s. 50-53; a.e., Ankara 1994, s. 23-25; K. Alemdar, "Seyahatnâmelerde Ankara", *Ankara Ankara*, İstanbul 1994, s. 253, 256, 259-260; İsmail E. Erünsal, "Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 304; Bahaeddin Ögel, "Selçuk Devri Anadolu Ağaç İşçiliği Hakkında Notlar", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara 1957, s. 206.

M. BAHATANMAN